

Byggeskikforskning omkring Danmark

Peter Dragsbo

Fortid og Nutid, juli 1995, s. 154–157

Begrebet »byggeskik«, forstået som den brede masse af »almindeligt« byggeri uden kunstneriske ambitioner, udgør ifølge Peter Dragsbo et forsømt, men meget vigtigt studiefelt, når det gælder de seneste 100–150 år. Han peger på nogle nyere undersøgelser og værker fra nabolandene, der kan inspirere en forskning i nyere og nyeste dansk »byggeskik« – også med henblik på de vanskelige bevaringsproblemer, der i de kommende år vil opstå i forbindelse med det 20. århundredes byggeri.

Peter Dragsbo, f. 1948, mag.art. i europæisk etnologi. Ledende museumsinspektør ved Middelfart Museum. Har bl.a. publiceret *Mennesker og huse i Aabenraa*, 1978, og *Forstæder i Esbjerg*, 1988, samt artikler om by- og lokalhistorie, stationsbyer, byggeskik og boligkultur.

Når talen er om vore byggede omgivelser, er der to begreber, som ofte bliver brugt: »arkitektur« og »byggeskik«. Selv om alt menneskeskabt fysisk miljø kunne defineres som arkitektur – og bliver det (jfr. nogle af de senere års udmærkede »arkitekturguider« til amter og byer), så vil de fleste nok opfatte en vis, om end diffust afgrænset »arbejdsdeling« mellem begreberne.

I Norden er ordet »byggeskik« nok første gang brugt i bygningsforskningen af nordmanden Eilert Sundt i hans arbejde *Om Bygnings-skikken paa Landet i Norge* (1862). For Sundt var »bygnings-skikken« den traditionelle og lokalt varierende byggemåde i modsætning til det moderne byggeri i urbane miljøer. I Danmark er »byggeskik«-begrebet derimod blevet knyttet til den europæisk inspirerede kritiske debat omkring 1900–1920 om det almindelige byggeris æstetik og kvalitet. Her argumenteres for et bedre »byggesæt«, men med dannelsen af »Landsforeningen for Bedre Byggeskik« i 1915 blev begrebet *byggeskik* knæsat og kendt.

Man kan således sige, at »byggeskik« dækker over to definitioner: Dels en tra-

ditionel, regionsbunden, primært førindustriell byggepraksis, dels »det, der faktisk bygges«, overalt, til hver en tid, men primært det byggeri, der skabes uden for eller i yderkanten af »arkitekturen«.

Den første synsvinkel har traditionelt været kulturhistoriens og etnologiens. Siden R. Mejborgs værker i 1888/1892¹ er der foretaget en lang række studier af landbyggeskikken ud fra to hovedproblemstillinger: Den regionale variation og den historiske udvikling.² Den førindustrielle byggeskik var også studieobjekt for Nationalmuseets »Bondegårdsundersøgelser« 1944–1960, hvis materiale stort set ikke omfatter det nyere, murede byggeri efter 1800–1850.

I de sidste ti år har museerne igen taget emnet landbygninger op, og nu med hovedvægten på »andelstiden« og vort århundrede. Den fynske Landsby igangsatte i 1980'erne et storstilet, men endnu stort set upubliceret registrerings- og dokumentationsprojekt vedrørende gårde fra perioden 1850–1940 i en lang række udvalgte fynske sogne, og Nationalmuseet Nyere Tid har foretaget punktstudier af bygninger og bolig-

kultur i landsbyer på Djursland, i Salling og andre steder. I disse undersøgelser samler hovedinteressen sig om bygningerne som led i og afspejling af landbrugsudviklingen og som ramme om sociale og kulturelle forhold, således at »byggeskikken« – mekanismerne bag den faktiske udformning – blot er et delaspekt.

I arkitekturforskningen har man nærmet sig byggeskikken »ovenfra«. Der er her en tendens til, at »byggeskikken« er med i arkitekturhistorien i dens ældre faser,³ mens »arkitekturen« dominerer de sidste 100 år. Nærmer man sig landbygmestre som f.eks. Peder Holdensen i Sydvestjylland, sker studiet med arkitekturhistoriens traditionelle metoder med stilanalyser, tilskrivninger efter detaljer osv.⁴

Bortset fra et fåtal lokale eksempelstudier savner man stadig et systematisk, selvstændigt studium af den almindelige byggeskik i de sidste 100–150 år. Det er den tid, hvor den lokale byggepraksis for alvor kommer i samspil med de nationale og internationale stil- og kulturstrømninger. Men byggeskikken er samtidig fortsat et selvstændigt stykke materiel kultur, hvor bygherrer og bygningshåndværkere eller -firmaer er hovedaktører, i en bestandig vekselvirkning mellem ideer ovenfra og udefra – og behov, bestemt af udviklingen inden for boligkultur, erhverv, teknologi, handels- og kulturforbindelser etc. Også i dag repræsenterer byggeskikken en folkelig-lokal udvælgelse og omarbejdning af elementer fra mange forskellige sider. Det er det, der gør den spændende, men samtidig det, der har bevirket, at byggeskikken i nyere tid delvis er faldet mellem arkitekturhistorikernes og etnologernes/kulturhistorikernes stole.

Tre studier af byggeskik

Derfor er det interessant, at der inden

for de senere år i tre naboerområder til Danmark: Sverige, Slesvig-Holsten og Norge, er udkommet studier af byggeskik, som klart viser nogle alternativer i en byggeskikforsknings metoder.

Det svenske studie⁵ er udsprunget af en erkendelse af, at den gamle etnologiske byggeskikforskning, som bl.a. Sigurd Erixon repræsenterede,⁶ ikke siden har været fulgt op. Herved står man i den situation, at mens den af Erixon kortlagte gamle bygningskultur fra 16–1700-årene i dag stort set er borte, har man en dårlig viden om gennemsnitsbebyggelsen, som i dag især stammer fra 1800-tallet. Dermed savner man ifølge forfatterne udvalgs-kriterier for disse års brede bygningsbevaringsarbejde, og dermed er der fare for udpegninger på forkert eller tilfældigt grundlag.

Svaret blev en lang række »totalinventurer« af landbebyggelser i årene 1969–1978 under ledelse af Cajsa Lindström og Sten Rentzhog. På grund af kvalitetsforskelle blev dog kun materiale fra 2–5 sogne i 6–7 forskellige regioner anset for anvendeligt – men herudfra har man så lavet statistik på alder, udbredelse og hyppighed for en lang række bygningskulturelementer: Gårdformer, hus- og plantyper, væg- og tagmateriale, facadebehandling, dør- og vinduesudformning, portaler og verandaer osv. Med hensyn til datering var grundlaget dog ret subjektivt. Man spurgte ejere og beboere, mens der ikke var tid til arkivalisk efterkontrol.

Resultatet blev rimeligt interessant, idet det bl.a. viser, at der også gennem hele 1800-tallet og op i vort århundrede har været tale om tydelige regionale forskelle, hvor der f.eks. viser sig klare innovationsområder. Materialet lider dog ved, at flere udprægede »bygningslandskaber«, som f.eks. Skåne og Bohuslen, ikke er med – og særlig meget nærmere mekanismerne bag byggeskikken kommer man ikke.

Et helt anderledes grundigt og kulturhistorisk studie er siden 1975 fore-

taget af Anita Hagemeyer-Kottwitz i landskabet Angel lige syd for den dansk-tyske grænse.⁷

Hvor den ældre husforskning i Slesvig i høj grad var præget af nationale synspunkter, har Anita Hagemeyer-Kottwitz på baggrund af et kulturhistorisk oversigtsarbejde⁸ udvalgt en lokal gårdtype fra 1800-talet til nærmere undersøgelse: det trelængede anlæg, symmetrisk med stuehus i midten.

Der er foretaget et imponerende arbejde: Først to års »inventarisering« af omkring 7.000 bygninger, derefter nærmere dokumentation, bl.a. en lang række opmålinger, samt arkivstudier med brug af bl.a. gamle kort og fotos, gårdmalerier, litteratur, »Gemeindechroniken«, gods- og amtsarkiver samt materiale i »Denkmalpflege«.

Ud fra dette kan forfatteren følge de trelængede gårde fra en start omkring 1750 med rødder i godsforpagtergårde (Meierhöfe), præstegårde o.l. over en blomstring omkring 1830–1870 til en sidste renaissance i »Baupflege«-tiden omkring 1925. Men selv om inspirationen kom »ovenfra«, var der ikke tale om simpel efterligning, men ifølge forfatteren om en genoversættelse, helt afstemt efter landbefolkningens behov og forestillinger. Og her var gårdtypens sejrsgang bestemt af de gode konjunkturer for det angelske kvægbrug fra omkring 1800 og den deraf følgende stærke sociale og kulturelle selvbevidsthed. Det var denne bevidsthed, der som bekendt også førte til det samtidige store sprog- og sindelagsskifte i Angel, men det kommer forfatteren forbløffende nok ikke ind på...

Også faktorer som skolegang og genstandskultur inddrages i forklaringsmodellen, hvor byggeskikken ses som *Indikator regionaler Kulturausprägung*, beskrevet som en næsten barok repræsentationstrang. Forfatterens undersøgelse viser, hvordan de kulturhistoriske forskningsmetoder i høj grad også kan bruges på nyere landbygge-

skik – og inspiration kan hentes herfra til studiet af parallelle danske fænomener. F.eks. præger det trelængede gårdanlæg også de store gårde på Kolding-Haderslevvegnen, lige som det efter 1850 har bredt sig til det øvrige land – og i øvrigt også var talrigt i de førnævnte svenske innovationsområder!

Fra landbyggeskik skal vi så til typehusene efter 1945, og morsomt er det, at det hidtil bedste, og stort set eneste, studie af disse byggeskikkens »grimme ællinger« skulle komme fra det traditionsbevidste Norge!

Forfatteren Hild Sørby følger produktionen af »færdiglavede«, dvs. seriefremstillede huse tilbage til 1850'erne, men hovedvægten ligger på tiden efter 1945.⁹ Her kortlægger Sørby de store typehusfirmaers gennembrud i 1960'erne og deres videreudvikling til i dag. Hun viser, hvorledes arkitekternes byggeri og det folkelige byggeri i denne periode fjerner sig fra hinanden, bliver til sfærer med egne, selvstændige mekanismer, så at sige »kunst« og »kitsch«. Typehusene udvikles af almindelige mennesker for almindelige mennesker, som ifølge Sørby først og fremmest opfatter og reagerer gennem associationer, hvor »designeren« omfatter de byggede omgivelser perceptuelt som en helhed. Typehusene fyldes derfor med løsevne elementer, der snart giver associationer om smart-amerikansk, snart gedigent-norsk eller tyrolsk/spansk-romantisk... ofte i bølger, der foregriber senere strømninger i »den store arkitektur« (f.eks. postmodernismen).

Sørby beskriver loyalt udviklingen, men er ikke ukritisk over for resultaterne. Men med hensyn til »skylden« *må man nok begynde å lete i etterkrigstidens arkitektur- og byplanideologier, i offentlig forvaltning generelt (f.eks. »Husbandens« krav og praksis) og i mangel på estetisk kompetanse såvel hos almennheten som hos byråkratene, fremfor blant ferdighusfirmaene.*

Samtidig går hun ind i en teoretisk-

metodisk diskussion af *hvad er byggeskik?*, med overvejelser om, hvorvidt »byggeskik«-begrebet skal reserveres til det konstaterbart traditionalistiske og regionale. Men først og fremmest bør Sørbys bog blive et »must« såvel for byggeskik-forskere som for dem, der i de kommende år skal kortlægge udviklingen i og bestemme eventuelle bevaringsværdier i parcelhusboom'ets forstads kvarterer – vort fysiske miljøes »grimmeste ællinger« i dag, men netop derfor en udfordring. Thi kampen med egen »etnocentrisme« er et centralt element i enhver kulturhistorisk udforskning af de sidste 100 års byggeskik.

Noter:

1. Reinh. Mejborg: *Gamle danske Hjem i det 16., 17. og 18. Aarhundrede*, 1888, og samme: *Nordiske Bøndergaard 1: Slesvig*, 1892.
2. For en oversigt over disse studier, se Bjarne Stoklund: *Bondegård og byggeskik*, 1980.
3. Jfr. f.eks. Knud Millech: *Danske arkitekturstrømninger 1850–1950*, 1951.
4. Steffen Søndergaard: *Peder Holden Hansens huse, og nogle af hans kollegers*, 1986.
5. Cajsa Lindström & Sten Rentzhog m.fl.: *Byggnadstradition på den svenska landsbygden. Bearbetningar av 10 års byggnadsinventeringar*, Stockholm 1987.
6. Sigurd Erixon: *Svensk byggnadskultur*, 1947.
7. Anita Hagemeier-Kottwitz: *Angeler Dreiseithofanlagen. Die Entwicklung der Dreiseithöfe in der Landschaft Angeln vom späten 18. bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*, Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins 9, Neumünster 1982.
8. *Volkskundliche Landesaufnahme*, startet i 1957 af dr. Arnold Lühning.
9. Hild Sørby: *Klar – ferdig – hus. Norske ferdighus gjennom tiderne*, Oslo 1992.